

pp. 29-30, on el pare de la protagonista Eufràcia després de dirigir-li la dita amenaça, l'agafa i li dona una bona pallissa. Allí tenim, doncs, el significat de *treure els nyitols* (a algú) com a 'donar-li una bona batuda', concepte que es podria expressar en cast. — com ho fa CRos — com *sacarle a uno las entrañas o los tuétanos*. Lamarca (1839), s. v. *nyitols* es limita a incloure només la locució *treure els nyitols* amb l'equivalent cast. com «sacar los bofes», expressió que significa en castellà popular 'treballar (algú) excessivament'. Escrig per la seva part duu *tirar els nyitols* amb la mateixa definició de Lamarca, però a més a més assigna a *nyitols* el sentit de «bofes» com si fos aquest el significat originari del mot català. *Treure els nitols* va tenir cert ús a l'Empordà també, d'on *AlcM* ens dona aquesta frase feta: «Et trauré els nitols del nas!», i a més aquest exemple d'E. Vilanova: «Al primer moviment sospitós que entreguàrdi, els hi *trech los nitols* a la sorra». *AlcM* interpreta el significat de la frase en aquests contextos com a 'escanyar, matar (algú)'.²⁰

Notem que el mot apareix algun cop en castellà en la forma de *nitolas*. El *DECH* (iv, 223b27) cita de Hernando Alonso d'Herrera (1517): «besoos las manos por me aver librado de tales yerros; arrancado me aveys de allá dentro de los pulmones bien gruesas *nitolas* de ignorancia». Com que no sembla haver-hi altre testimoni d'aquesta forma en castellà no vacillem en considerar-lo un manlleu al català, més i més perquè hi retrobem la locució *treure els nitols* reproduïda en mots castellans com *arrancar las nitolas*. És tracta d'una dada important que ens mostra que l'expressió catalana tenia bastant d'antiguitat i que era usual ja en el S. xv.

Nitols s'ha d'associar amb *nitols* 'follets, esperits maliciosos', que hem esmentat a l'inicial.² Notem que aquest darrer no és mot freqüent en la llengua, que no apareix ni en *AlcM* ni en *DAG*. Sols el *DECH* (iv, 233b30) li fa referència a base de l'article de JAmades, «Èssers fantàstics», publicat en el *BDC* xv, 1927). Aquest folklorista ens fa un resum de les creences populars en torn dels *nitols* (ell escriu *nitols*) com segueix: aquests són uns éssers microscòpicament minúsculs i enemics de l'home: l'ataquen pel cap i li entren fins al cervell i li causen la pèrdua de la memòria. Solen atacar l'home mentre dorm i per això es considera dolent de dormir amb la boca oberta. De les persones que tenen poca memòria la gent diu *tenir els nitols* o *estar ennitats* (és a dir, afligits pels nitols). JAmades afegeix també que hi ha manera de *treure els nitols* del cap encara que ell no pogué assabentar-se com es fa això: segons alguns els fan sortir per les orelles (*BDC* xv, 79). En tot cas, devia ser una operació penosa a judicar pels sentits que la gent ha donat a *treure els nitols* com 'treure les entranyes' etc.³⁰

JAmades ens parla a més d'un ball de *nitols* que va presenciar al poble de St. Julià de Vilatorrada (Plana de Vic) en ocasió de Carnestoltes. Fou ballat per una parella i fou de caient grotesc i humorístic, amb els ballaires fent tota mena de gestos i poses extravagants. Tot fa l'efecte que es tractava d'un ball d'éssers demo-

niacs, i això és un testimoni que el nostre mot té relació amb el fr. ant. i dial. *niton* 'dimoni', 'malson', 'follet' (fr. ant. *neitun*), de NEPTUNUS 'déu del mar' (que posteriorment fou inclòs entre els dimonis). Crida l'atenció fr. dial. *être mené de luton* «agir en écervelé, être fourvoyé» (*FEW* vii, 97b). *Nito* no pot ser autòcton en català, atès que NEPTUNUS hauria donat **netú* i a més no n'hi ha testimonis en les fonts medievals; per això s'ha de considerar un manlleu del francès *niton*. El trasllat de l'accent es deuria a la influència d'un altre mot, com per exemple *nit*, com sigui que els nitols l'atacaven l'home de nit mentre dormia; és possible, doncs, que hom l'hagi considerat un ésser pertanyent a la nit.

DERIV.: *Ennitat*: *estar ennitat* 'tenir nitols una persona o ser de poca memòria' (*BDC* xv, 79), format damunt *nito* (veg. amunt).

¹ Moll havia vingut a aquesta conclusió ja en una nota seva en *BDLC* xvi, 12: hi suggeria que es tragués l'article 142a del *REW*, *adenitis* (gr.) 'amigdales', que M.-L. havia inclòs amb reserves com a base del cat. *nitols* (escrit allí *mitole*) 'l'os prominent de la mandíbula' a la vista de l'etimologia proposta per Spitzer. — ² Convé recordar que és freqüent l'additament de la -l final a mots catalans acabats en -o àtona: *ninxol* per *ninxo*, *cèrvol* per *cervo*, *nèdol* per *nedo* (< *nèdeu* NITIDU) etc.

NITRE, pres del ll. *nitrum*, i aquest del gr. *νίτρον* id. □ 1.ª doc.: Belv. 1805.¹

El mot grec per la seva banda és d'origen egipci. D'aquest directament, o més aviat pel conducte del grec, ve l'ar. *natrân*, d'on el fr. *natron* [1665] i el cast. *natrón* [Terr.; *DACEsp.*, 1817], probablement pres del francès (*DECH* iv, 230b38); el cat. *natró* en Lab. 1888, i en *Dfa*.

DERIV.: *Nitració*. *Nitrar*. *Nitrat* [Lab. 1888]. *Nitratina*. *Nitrera*. *Nítric* [Lab. 1888]. *Nitrijer*. *Nitriificable*, *nitriificació* i *nitriificar* [Lab. 1888]. *Nitriil*. *Nitriil*. *Nitriil*, *nitriós* [Lab. 1888], *nitrosil*, *nitroxil*, *nitrrur*.

CPT.: *Natrimon*. Amb el prefix *nitro-*: *nitrobactèria*, *nitrogen*, *nitrogenar*, *nitroglicerina*, *nitròmetre*. Amb *nitroso-*: *nitrosobenzè* etc.

¹ Inclòs també en diccionari val.-cast. de Sanelo (p. 169), acompanyat d'una sigla que sol indicar els mots procedents de la versió castellana de Dioscórides pel Dr. Laguna (1555).

Nitxo, V. *ninxol*

NIU, 'llit o habitacle de les aus', del llatí *nīdus* id. □ 1.ª doc.: *Llull*.

D'ús general en totes les èpoques i comú a totes les llengües romàniques occidentals. La -y és resultat normal de la -y(u) en posició final.¹ En algunes localitats es pronuncia amb *y*-, degut a l'efecte palatalitzador de la vocal *i*; ² i una variant *niuc* es dona en certs llocs de la Catalunya francesa.³ Al nord del Principat, té, a més, l'accepció de 'ponedor, covador de gallines' (Empordà, Garrotxa, Lluçanès, Plana de Vic: *AlcM*), sen-